

İlk Dönem Osmanlı Kroniklerinde Geçmiş Eleştirisinin Sınırları ve Altın Çağ Tasavvuru

Mehmet Öz*

Osmanlı kronikleri yalnızca Osmanlı tarihinin siyasî olaylarını, hükümdarlarının yapıp ettiklerini içeren metinler değildir. Günümüze ulaşan en eski tarihli metin olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sindeki Osmanlı tarihi kısmından başlayarak bütün kroniklerde sosyal, siyasî ve kültürel hayata dair bilgiler ve değerlendirmeler vardır. Kronikler okuyucu ve dinleyici kitlesi göz önünde bulundurularak belirli bir söylem üzerinden olayları naklederler. Bu yüzden de dönemin siyasî çekişmeleri ve hizipleşmelerinden zihniyet dünyasına kadar geniş bir yelpazede veri barındırırlar.

Tebliğimizde, genelde *Tevarih-i Âl-i Osman* olarak adlandırılan ve 15. Yüzyılda kaleme alınan Türkçe kroniklerden hareketle Osmanlı tarih eserlerinde geçmiş eleştirisi ve altın çağ tasavvuru üzerinde duracağız. Bu konuya dair daha önce de bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte biz yalnızca belirli dönemlere mahsus eleştiriler veya övgüleri değil Ahmedî, Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ, Anonim *Tevarih-i Âl-i Osman*, Neşri metinlerinin karşılaştırmalı analiziyle bir değerlendirme yapacağız. Benzerlik ve farklılık noktaları, bunların sebepleri detaylı bir şekilde incelenecektir.¹

Altın çağ tasavvurunun ve “bozulma” algısının insanlık tarihi kadar eski olduğu ve bir anlamda Hz. Adem ile Havva'nın cennetten çıkarılması hikayesine kadar uzandığı ileri sürülebilir. İlk dönem Osmanlı kaynaklarındaki “altın çağ” ve “bozulma” söylemlerinin arka planında, Kök Türk Yazıtları ve *Kutadgu Bilig* örneklerinde olduğu gibi, eski Türk, İslam ve Türk-İslam devletlerinden intikal eden mirasın olduğu kadar, bu mirasa etki eden kadim Yunan felsefesinin

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, mehoz@hacettepe.edu.tr ORCID:0000-0002-7806-7227

1 Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örnekleri, bunların kaynakları ve birbirleriyle ilişkileri konusunda geniş bir literatür bulunmakla birlikte bu konuda, İngilizce orijinal versiyonları 1962'de *Historians of the Middle East* (haz. B. Lewis- P.M. Holt, Oxford University Press, London 1962) adlı derleme eserde yayınlanmış olan kapsamlı iki inceleme için bkz. Victor L. Ménage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri” ve Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”. Türkçe çevirileri: *Söğüt'ten İstanbul'a- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000 (3. Bs. 2015)

yanımsmalarının bulunup bulunmadığı da tartışmaya değer hususlar arasındadır. Bildirimizde Osmanlı metinlerindeki geçmişe özlem ve geçmişi yüceltme anlamına gelen hikâyeler, kanun ve türe kavramlarına yapılan atıflar vb.den hareketle kuruluş döneminde zaman içinde oluşan “altın çağ” ve “bozulma” tasavvurlarını inceleyeceğiz.

Yakın veya uzak geçmişin yaşanılan zamana tercih edilmesi anlamındaki “altın çağ” kavramı, evrensel niteliktedir. Kelime değişebilir veya tek veya iki kelimeyle değil de bir ifadeyle de anlatılabilir. Mesela, İslam tarihinde *asr-ı saadet* kavramı çerçevesinde Peygamber ve raşid halifeler döneminin yüceltilmesi, sahabe devrinden uzaklaştıkça temiz ve gerçek dinî yaşayıştan uzaklaşıldığı varsayımı vb. “Hindu geleneğinde, her biri bir öncekinden daha kötü olan dört dünyevî çağ (yuğa) anlayışı vardır. Bunlardan ilki, Krita Yuga olarak adlandırılan mükemmeliyet çağıdır(...)Çinli Konfüçyüsçüler, bilgelerin yönetimiyle bağlantılandırırdıkları geçmişte kalmış bir düzen çağını özlemle amıyorlardı.”² Rönesans Avrupası’nda kavramın çeşitli ve çelişik anlamları var. En yaygını, yaşanan dönemden daha iyi olduğuna inanılan geçmişteki bir dönemdir; bunu kimileri sade ve basit bir hayat olarak tahayyül ederken kimileri refah ve bolluk çağı olarak düşünmüştür. Bunun kökleri ise eski Yunan’a kadar gider. M.Ö. 8. Yy. civarında, Hesiodos, Olimpos’taki tanrıların yarattığı beş değişik insan neslinden bahseder: altın, gümüş, bronz, kahramanlar ve demir nesilleri.³ Bu fikrin Hindu geleneğinden alınmış olması muhtemel. Rönesans devrinde bir de gelecekte beklenen bir altın çağ tasavvuru vardır (ütopya). Bu da gelenekten ve Hıristiyanlıktan kaynaklıdır.

Sade ve basit hayatı tasvir eden Ovidius’a göre;

“Başlangıçta Altın Çağ vardı; o zaman insanlar, cezalandırılma tehdidi ve yasalar olmaksızın, kendiliğinden, samimiyetle davranır ve doğru olanı

- 2 Peter Burke, “Rönesans’ta ‘Altın Çağ’ Anlayışları”, *Kanuni ve Çağ-ı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 155-156.
- 3 Hesiodos’a göre (*İşler ve Günler* adlı eserinde) dünyanın varoluşundan beri Zeus her biri öncekinden daha yozlaşmış nesiller yaratmıştır. Altın, gümüş, bronz nesillerinin ardından gelen kahramanlar neslini demir nesli izler. Bu nesil için yaşam koşulları iyice çetin ve çileli bir hal almıştı. Hesiodos bu dönemde doğmuş olmasına hayıflanır ve Zeus’un bu nesli de gelecekte ortadan kaldıracığı uyarısını yapar. Bunun adaletin hiçe sayıldığı, ahlaki yozlaşmanın ayyuka çıktığı, ayıp hissini (*aidos*) kaybaldığı, *hubris*’in [kibrin]hüküm sürdüğü, ve tekdire (*nemesis*) değer verilmediği bir vakit gerçekleşeceğini bildirir ve bu kaçınılmaz sonu geciktirmenin yolu olarak insanların adalete sığınmaları gerektiğini salık verir(Özgüç Orhan, “Homeros ve Hesiodos’ta Adalet Kavramının Kökenleri ve Platon’a Yansımaları”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2012 Bahar, sayı: 13, s. 11-38).

yaparlardı...hiç yargıç yoktu; insanlar onlar olmadan da güvenlik içinde yaşıyorlardı...Dünya halkları sakin ve barışçıl bir hayat sürüyordu; askerlere ihtiyaçları yoktu. Toprak zorlama olmadan, çapa toprağa değmeden, saban izleri olmadan her şeyi kendiliğinden üretiyordu ve insanlar ekip biçmeden yetişen bu yiyeceklerden hoşnuttular.”

Mucizevi bir çocuğun doğuşuyla “muhteşem asırların yeniden” başladığını ve adalet tanrıçası Astraea’nın yeryüzüne geri döndüğünü anlatan Vergilius’un *Dördüncü Eglög*’unda⁴ ise geleceğin altın çağı formüle ediliyor. Bu çocuğun yönetiminde dünyanın dört bir yanında bir altın nesil ortaya çıkacak, toprak turnağı, asmalar da bıçağı hissetmeyecekti, çünkü toprak kendiliğinden ürün verecekti. Hem klasik kültürü hem de Hıristiyanlığı yaşayan ilk kilise babaları bu sözleri Hz. İsa’nın gelişinin kehaneti olarak değerlendirmiştir. Böylece pagan altın çağ düşüncesi ile Yahudi-Hıristiyan milenyum düşüncesi kaynaştırılmıştır.⁵ Bu düşünce İslam toplumlarında da kıyamet öncesi yaşanacak dönemle ilgili olarak mehdicilik şeklinde karşımıza çıkar.

Her iki altın çağ tasavvurunun yansımalarını görebildiğimiz Büyük İslam tarihçisi ve düşünürü İbn Haldun’un *Mukaddime*’sinde; devletlerin geçirdiği devreler (tavırlar) konusundaki görüşlerine baktığımızda ilk devrenin kahramanlık ve dürüstlüğün hakim olduğu sade ve basit geçmişe, üçüncü devrenin ise refah ve gücün arttığı üçüncü devreye tekabül ettiği söylenebilir.

“İlk devre zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları koğma, devlet ve tahta sahibolma ve önce hükümet sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma çağıdır. Bu devrede devletin başında bulunan kimse ululuk göstermek, vergiler ve paralar toplamak, devletin sınırlarını korumak ve korunmak hususlarında kavmi için bir örnek teşkil eder. Onların fikir ve oylarını almadan tek başına bir şey yapmaz.(...)”

İkinci tavırda hükümdar kendi kavmini boyunduruk altına almağa başlar ama henüz asabiyet güçlüdür. Bu devirde köleler edinen hükümdar bunları kullanarak kendi uruğunun, akrabalarının gücünü kırmaya başlar. Bu zor bir süreçtir.

“Üçüncü devre ise, insanın tabiatıyla meylettiği devletin servet ve meyvalarından faydalanmak, feragat ve rahatlık çağıdır. [servetin arttığı, büyük binalar ve şehirlerin inşa edildiği, askerin ve görevlilerin sayılarının ve maaşlarının arttığı, askerin gücü ile dostun sevindirilip düşmanın

4 Eglög: Latın edebiyatında ortaya çıkan bu kelime kısa kır manzumesi, çoban türküsü, anlamına gelir.

5 Burke, agm., s. 159-160.

korkutulduğu devir] (...)Bu devre, devletin başında bulunanların istipdat devirlerinin son çağıdır ve bu devrede bütün hükümdarlar tek başlarına kendi düşünceleriyle iş görürler, bu çağ onların ululuklar içinde yaşadıkları ve kendilerinden sonra gelenlere yolu açık olarak gösterdikleri bir çağdır.”⁶

Dördüncü devre kanaat ve barış çağı olup bu devirde hüküm sürenler en iyi yolun seleflerinin yolu olduğuna, onların izinden ayrılmanın düzeni bozacağına inanırlar. Beşinci devir ise israf ve saçıp savurma devridir, düzen bozulmuştur, devlet tedavisi mümkün olmayan hastalıklara duçar olur ve nihayetinde yıkılır.

Bizim bu tebliğde ele alacağımız altın çağ kavramı, ilkel ve sade bir hayatın hüküm sürdüğü, adaletin egemen olduğu geçmişteki bir dönem anlamında olduğundan geleceğe dair, mesiyani, mehdici veya ütopycı tasavvurlar konumuzun dışında tutulmuştur.⁷

Eski Hint, Çin, Yunan, Roma toplumlarında olduğu gibi Türk toplumunda da geçmişe özlemi yansıtan ve yaşanan devri kötileyen bir anlayış vardır. Bu konuda destanlara da bakılabilir ancak konumuz Osmanlı dönemi olduğu için sadece Orhun Yazıtlarına ve Karahanlı devri ile ilgili olarak da Kutadgu Bilig'e atıfta bulunmakla yetineceğiz.

Orhun Yazıtlarında il tutmak için ideal yerin Ötüken ormanı olduğu vurgulanır. Çin ile burada oturarak ticaret yapmanın iyi olduğu ama Çin milletinin tatlı söz ve yumuşak ipek kumaşla aldatmasına kananların sonunun iyi olmayacağı belirtilir.

“Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldandıp çok çok, Türk milleti öldün”.
 (..) Ötüken yerinde oturup kervan, kafilere gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur.
 Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.”⁸

Bumin ve İstemi Kağan'ın Türk milletinin ilini, töresini tutup düzenlemesi anlatıldıktan sonra onların bilgili ve cesur kağanlar oldukları, buyruk ve beylerinin de cesur ve dürüst oldukları, daha sonraki dönemlerde bilgisiz, kötü kağan tahta oturunca Çinlilerin de aldatmalarının etkisiyle Türk milletinin ili elden çıkmıştır.

6 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, C I, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul, 1988, s. 444-447.

7 Bu konularda geniş bir literatür var, şimdilik bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “16. Yüzyıl Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989- Tebliğler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 817-825; aynı yazar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-7. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, 4. Bs. [1. Bs. 1998]. Bu eserde yer alan ve zendeka ve ilhad ile suçlanan kişi ve çevrelerin mehdici/mesiyani hareketlerle ilgisi kitapta ele alınmaktadır.

8 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, 3. Bs. , s. 18.

Erkek evlat kul, kızlar cariye oldu. Türk beyleri Türk adlarını bırakıp Çince adlar aldılar. Neticede Türk milleti ölmesin diye Türk tanrısı ve Türk mukaddes yeri, suyu öyle düzenlemişler ki Bilge Kağan'ın babası İleriş Kağan ile annesi İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Neticede Türk milleti tekrar töresine kavuşmuş, illi kağanlı olmuş. Bu özet anlatıda başlangıçtaki ideal kağanlar devrinden sonra yeteneksiz ve bilgisiz kağanlar devrinde devletin ve törenin ortadan kalktığı, sonra da yine Tanrının yardımıyla Türk milletini tekrar düzene kavuşturan bir kağanın başa geçmesiyle işlerin yoluna girdiği teması vardır. Kurucu ataların övülür. Sonraki kağanlar eleştirilir. İleriş Kağan ile başlayan ikinci dönemde amcasının dönemini kötülemeyen ama zımnen birtakım problemlerin varlığına işaret eden Bilge Kağan tabiatıyla kendisi ve kardeşi Kül Tigin'in başarılı mücadelelerine vurgu yapar.⁹

Sosyal çözülme ve bozulmadan veya zamaneden şikâyet konusu Yusuf Has Hacib'in ünlü eseri *Kutadgu Bilig*'de çarpıcı bir anlatımla karşımıza çıkar. Eserde toplum ve devlet düzeninin bozulmasına dair çeşitli bölümlerde görüşler serdedilmiştir. Eserin sonlarında Ögdülmiş ile Kün Togdı arasında geçen konuşmalarda ise geçmişe özlem, şimdiki zamanın kötülüğü, belki doğru bir tanımlamayla geçmişteki "altın çağ" tasavvurunun bir açıklamasını görmek mümkündür. Eserin 6451-6502. beyitleri arasını özetlersek şöyle bir tasavvur olduğunu ortaya koyabiliriz¹⁰:

"Ey âlim, bugünkü zamana dikkat et, işler tamamen değişti." diyerek değişimin menfi boyutları sıralanıyor:

1. Bilgili ve akıllılar değil fena adamlar ortalığı kapladı.
2. Dinî emir ve yasaklara uyanlar gözden düştü, tersini yapanlar itibar sahibi oldu (Şarap içenler, ahlaksızlık yapanlar adam sayılırken namaz kılıp oruç tutanlar münafık sayıldı). Helal yiyen kalmadı, dürüst ve takva sahibi kişiler yok denecek kadar azaldı. Heva ve hevesine kapılanlar ibadeti bıraktı. Önceden cemaat çok cami az idi, şimdi tam tersi.
3. Vefa ve itimat ortadan kalktı, inanılacak kişi nadir.
4. Ahlaki çöküş ortalığı kapladı. Küçüklerde terbiye büyüklerde bilgi kalmadı. Kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar kayboldu. İyiyi emreden kötüyü yasaklayan kim? Kadınlardan hayâ gitti. Doğruluk kayboldu. Müslümanlar karıştı, birbirlerinin

9 Ergin, *age.*, s. 20-27 vd.

10 Yusuf Has Hacib (1998), *Kutadgu Bilig-Çeviri*, .çev. Reşit Rahmeti Arat, 7. Bs. Ankara, TTK Yay.[1. Bs. 1959], 6451-6502 beyitler.

etlerini yiyorlar; kâfirler ise, tam bir huzur içinde yaşıyorlar. Oğul-kız babaya hürmeti bıraktı, ihtiyar kelimesi insana bir hakaret sözü oldu.

5. Maddiyata düşkünlük yaygınlaştı. İnsanlar paraya kul oldular. Hırs ve tamah arttı. Fakir, dul ve yetimlere şefkat gösteren yok.

Netice itibariyle Yûsuf der ki: “*Hakm, bilgisi geniş, dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan insan çok güzel söylemiş. Dünyanın sonu geldi; nizam bozuldu; iyiler kötülere bakarak, değiştiler. (...) Nizam ve kanunların hepsi değişti; ak ve kara birbirinden farksız oldu.*”

Böylece Yûsuf’ta yaşanan zamanın kıyametin yaklaştığı bir dönem olduğu düşüncesinin tipik bir örneği karşımıza çıkar.

“Zamane”den şikâyet konusu yine Karahanlı dönemine ait bir eser olan *Atebetü’l-Hakayık*’ta da karşımıza çıkar. Vefanın kaybolup cefanın ortalığı kaplaması, bidatlerin artması, ikiyüzlülerin itibar görmesi, utanmanın kaybolması, helal-haramın karışması, mal hırsının artması vb.den şikâyet eden Edip Ahmed, neticede her işin Tanrının hükmüyle meydana geldiğini ve dolayısıyla kadere karşı şikâyetçi olunmamasını tavsiye eder.¹¹

İlk Osmanlı Kroniklerinde “Düzenin Bozulması”: Ahmedî, Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç ve Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Örnekleri

Osmanlı tarihlerinde geçmişteki ideal, temiz, bozulmamış düzenin hangi yollarla bozulduğu anlatılırken bazı sultanlar zamanında eski kanunlara veya örf ve adetlere aykırı uygulamalar dile getirilir. Burada da iki farklı “altın çağ” tasavvurundan bahsedilebilir:

Birincisi, döngüsel tarih anlayışını esas alan İbn Haldun’un teorisindeki saf ve bozulmamış ve asabiyet ile harekete geçip iktidarını kuran bedevî unsurun ilk dönemi gibidir; yani henüz saf, bozulmamış ve idealist bir kurucu beyler dönemi... İlk Osmanlı vakanüvisi Naîmâ’nın eserinin girişinde bu dönem özetle şöyle ifade edilir:

Zafer vakti olan bu devirde devletin sahibi haline şükreden, manevi hastalıklardan kendini koruyan, büyülenmeyen, zorluklara göğüs geren, yaşantısının ve giyiminin sertliğine alışmış, asabiyete riayet eden, hayır ve şerde aşireti ve kavmi ile ortak hareket edip onları kendisinden ayırmayan bir kişidir.

11 Reşit Rahmeti Arat(haz.) (2006), Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü’l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu yayınları, 3. baskı [1. baskı, 1951], Ankara, s. 96-98.

İkinci altın çağ tasavvuru ise, Osmanlı bağlamında modern tarihçilerin “klasik çağ” dediği, devletin zirveye ulaştığı dönem, yani Fatih’ten Kanunî devri ortalarına veya sonlarına kadar süren yaklaşık yüz yıllık devir ile ilgilidir. Erken dönem Osmanlı kroniklerinden bazılarında birinci tip, 16. Yüzyıl sonlarından itibaren yazılan nasihatnamelerde ise ikinci tip altın çağa özlem vardır. Bunun sebebi de yazarların ve hitap ettikleri kişi ve kitlelerin belirtilen dönemlerdeki konumlarıyla alakalıdır. Bu ikinci tasavvur, İbn Haldun’un tavrılar nazariyesinin üçüncü tavrına tekabül eder. Naîmâ’da bu tavrı, İbn Haldun’dan naklen özetle şu şekildedir:

Rahatlık, sükunet ve güvenlik çağı olan bu devirde hükümdarlar rey ve tedbirlerinde bağımsız olup ortaya koydukları kanun ve kurallar kendilerinden sonrakilere “düsturü’l-amel” olur.¹² “*Bu tavrda olan esas-ı devlet-i müşeyyid [yüksek, sağlam] bina-i saltanat-ı mümeħhid [düzenleyen, yayan] olmakla aşiret ü asabiyet lüzumundan müstağni olur.*” Yani bu devirde sağlam bir devlet ve düzenleyici bir saltanat meydana çıktığından artık aşiret bağlarına ve asabiyete yani kandaş topluluğun dayanışma ve desteğine ihtiyaç yoktur.¹³

Osmanlıların kökenleri ve ilk Osmanlıların yapıp ettiklerine dair günümüze ulaşan en eski tarihli eser olan Ahmedi’nin *İskendernâme* adlı eserinin sonundaki “Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman”ın mahiyeti epeyce tartışılmıştır. Bu konudaki araştırmaların ve tartışmaların genel bir değerlendirmesini yapan Pal Fodor, bir kaynak veya kaynaklara dayandığı iddia edilmekle birlikte Ahmedi’nin *Dâstân*’da, kendi zamanına kadar Osmanlı tarihini, özgül bazı araçlarla, bilinçli olarak inşa edilmiş bir anlayışın ruhuna uygun olarak işleyen bir sanat eseri meydana getirdiğini ileri sürer. Bu sanat eserinin Osmanlı hanedanının iyi tanımlanabilen siyasî amaçlarına hizmet ettiğini belirten Fodor, bununla birlikte, dikkatli bir şekilde kullanıldığında eserin dönemin meselelerini ve tarihini aydınlatmada yardımcı olacağı kanaatindedir.¹⁴

Osmanlı Devletinin kurucularının gaziler olduğu tezinin önemli dayanaklarından biri olan bu eserin aslında bir çeşit nasihat eseri olduğunu ve Emir Süleyman’ı ve Osmanlıları Batı’ya, kafirlere karşı gazaya yönlendirmeyi amaçladığını ileri süren Lowry de Bayezid’in Timur’a karşı yenilgiye uğramasının sebebinin bu şekilde açıklandığı kanaatindedir:

12 Osmanlı jargonunda bu kanun-ı kadimdir. Bu konuda bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde-Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yay., İstanbul, 2017, 7. Bs.

13 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ (Ravzatü’l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri’l Hâfıkayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, C I, s. 26-30.

14 Pal Fodor, “Ahmedi’s Dastan as a Source of Early Ottoman History”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 38, No. 1/2 (1984), p. 41-54

“Bayezid’in düşüşünün sebebinin birliklerini devletin süregiden Batı’ya doğru genişlemesine yoğunlaştırmak yerine, Anadolu’daki Müslüman komşularına ve Memluk dünyasına çevirmesi üzerine yaptığı hafifçe üstü örtük uyarısını ihtiyatlı biçimde sunduğu edebî bir gelenek.(..) [Ahmedi’nin] daha mükemmel bir zaman hakkında ideal imgesinin Osmanlıların adil olduğu ve fetihlerini Doğu Müslüman memleketlerine değil, Batılı Hıristiyan komşularına yönelttiği bir imge olduğu akıldan çıkmamalı.”¹⁵

Eserinin ilk dönemlere dair temel kaynağının Yahşi Fakih’in *Menakıb*’ı olduğunu belirten ve kendisi derviş-gazi çevrelerine mensup olan Âşıkpaşazâde’nin yazdıklarında da tabir caizse “ideolojik” kaygıların önemli rol oynadığı öteden beri tarihçilerin dikkat çektiği bir husustur. Bununla birlikte onun verdiği bilgilerin, diğer kaynaklarla mukayese, toponimik araştırma vb. ile ne denli değerli olduğu merhum Halil İncılık hocamız tarafından açıklıkla ortaya konulmuştur.¹⁶ Konumuz açısından bakıldığında Âşıkpaşazâde Osman ve Orhan devirlerinin sadeliğini idealleştirir ve devşirme kökenli vezirlerin- özellikle mensup olduğu çevrelerin çıkarlarıyla çelişen- bir takım icraatını da açıkça eleştirir. Osman Gazi’nin sade ve mütevazı bir hayat sürdükten sonra vefat ettiğine dair Âşıkpaşazâde’deki şu bölüm çarpıcıdır¹⁷:

“Anı beyan ider kim ‘Osmân Gazi Allah rahmetine kavuşduğundan sonra Orhan Gazi neye meşgul oldu (29. Bab)

“Orhan Gazi gördi kim atasını bu fena sarayını terk idüp ol beka sarayına rihlet itdi. Karındaşı Ala’addin Paşa-y-ıla bir araya geldiler, emr-i hâl ney-ise gördiler. Ol zamanda bir Ahî Hasan var-ıdı kim anuñ tekyesi de var, Bursa hisârında Beg sarâyına yakın yirde. Ve dahî ol zamanda olan ‘ azizler bilece cem’ oldılar. ‘Osman’uñ malı var mı yok mı teftiş itdiler kim miras olma. Gördiler kim bu iki karındaş arasında hemîn bu feth olunan vilayet görünür. Ancak altun ve akça ve hazîne yok. Hemân ‘Osman Gazi’nüñ bir sırtak tegelesi [bir çeşit kumaş] var ve bir yançugı [at zırhı] ve tuzlağı [tuzlası] ve kaşuklığı ve bir sokman edüğü [giyim ayakkabısı] ve bir niçe eyü atları ve birkaç sürü-y-ile koyunları var.

15 Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul 2010, s. 34.

16 Halil İncılık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı”, *Söğüt’ten İstanbul’a- Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000 (3. Bs. 2015), s. 119-145.

17 Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi-Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç, Gökkuşbucağı, İstanbul 2007, s. 360. (Atsız neşri için bkz. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Ç.N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*), İstanbul 1949, s. 115.

Şimdiki hinde Bursa nevalisinde yöriyen beglik koyun kim var yörür asıl ol koyundandır ve birkaç ögrek yundları dahı var-ıdı. Sultanöñi'nde. *Bir niçe çift eyer depüingisi dahı bulındı. Bu mezkûrâtdan gayri nesne bulunmadı.*"¹⁸

Burada açıkça, daha sonraki dönemde ortaya çıkan gelişmeler, hükümdar ve yöneticilerin mal ve hazine yılgması, şatafat ve servet biriktirmenin bir eleştirisi vardır. Osman Gazi'nin bu mütevazı mal varlığından başka Orhan'ın başa geçtikten sonra kardeşi Alâeddin (Anonim ve Oruç'ta Ali) Paşa ile devlet idaresi konusundaki konuşmaları da ilginçtir. Anonim'de şöyle bir pasaj var:

"Orhan tamâm memleketleri mukarrer itdi, pâdişâh oldu. Karındaşı Ali Paşa'yı katına okudu. Ayıtdı: "İy karındaş, memleket bâbında ne dersin" dedi. Ali Paşa ayıtdı: "Memleket senün olsun. Bana beğlük gerekmez. Diyü bi'l-külliyе beğliği terk idüp kendü bir köşeyi ihtiyâr idüp oturdu. Ol zamanda kardaş kardaşa hürmet iderlerdi.". Yine Alaaddin/Alı Paşa'nın Orhan'a ak börk tavsiyesinden sonra Anonim yazarı şöyle der: "Ol zamanda beğler karındaşlarıyla meşveret iderler, bir yere cem' olurlardı. Birbirin öldürmezlerdi, tâ Yıldırım Han zamanına değin. Kardaş kardaşı öldürmek Yıldırım han zamanından kaldı".¹⁹

Âşıkpaşazâde ve Anonim Tevârih'de Orhan Gazi döneminde devlet ve orduda yapılan işleri anlatırken kardeşi Alaaddin Paşa'ya danıştığına dair (kendi askerine, etraftaki beğlerin askerlerinden ayırmak için ak börk giydirilmesi) vurgular, daha sonraki dönemde kardeşler arasında çatışmalar ve kardeş katlinden duyulan memnuniyetsizliğin ifadesidir. Bu çerçevede toplumsal "bozulma"ya örnek bir anekdot şöyledir²⁰:

"Ve bu Âl-i 'Osmân'da garâyibler çokdur. Fakir ihtisâr idüp tururñ. Anuñ-ıçun kim ol zamânda iktidâ anı iderdi ve bu zamânda 'âdet bunı getürdi.

18 Bu kısım Neşri'de de aynıdır. Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul 2008 s . 70. Miras taksimi kısmı Âşıkpaşazâde ile aynı ve burada kardeşin adı Alâeddin Paşa'dır, ancak daha sonra "ak börk" meselesi anlatılırken Ali Paşa olur.(s. 73). Burada anlatının detayları aynen Âşıkpaşazâde'deki gibi ama yalnızca isim Oruç-Anonim geleneğinden alınmadır.

19 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 18. Krş. Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1288-1502], Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 17-18. Burada Ali Paşa'nın "*Beğliği küllî terk idüp karındaşı Orhan*"a ismarladı"ğı ifade edildikten sonra ak börk hikayesine geçilir (bu mesele Hacı Bektaş'la ilişkilendirilir). O zamanda padişahların kardeşlerine danıştığı ve birbirlerini öldürmediğine dair cümleler Oruç'da da hemen hemen aynıdır (s. 18): "*Ve ol zamanda olan pâdişâhlar ve beğler ve beg oğlanları uluca kardaşlarıyla bilece tanışık iderlerdi. Birbirine hürmet iderlerdi. Birbirini öldürmezlerdi, tâ Yıldırım Bâyezîd zamanına dek kardaş kardaşı öldürmek yögüdi, Yıldırım han zamanında oldu.*"

20 Âşık Paşazâde, s. 311 (Atsız neşri, s. 118).

Bu zamân-ı evvelde üstâdâne taraklar ve hurmetlü sakallar olurdu. Nâgâh pâdişâh hışm idicek sakalın kesüp merkebe bindürürler-idi. Şimdiki zamânda kendülerüñ ‘âdeti eşek oldu, binüp yörürler. Sakalların hûd kendü ihtiyârlarıylan keserler ve bu sakal kırmagun ‘âdeti kadim Firenkden kalmış-turur ve Firenk’ den cünüb ışıklar almış-durur. Hususa kim şimdiki hinde mübâh oldu. ‘Avratlar saçların keser oldılar ve erler dahi sakalların keserler.’”

Burada âdetlerin zamanla değışmesine örnek olarak eskiden sakalın ve tarağın değerli olduğunu, padişah birine kızsız ceza olarak sakalının kesilip eşeğe bindirildiğini söyleyen tarihçi, kendi devrinde ise insanların eşeğe kendilerinin bindiğini, kendi tercihleriyle sakallarını kestiklerini, kadınların da saçlarını kestiklerini ekliyor.

Özellikle ilk Osmanlılar dönemini idealize eden Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*’da Yıldırım Bayezid devrine dair şu ifadeler Yıldırım Bayezid imgesi üzerinde yazıp çizen bütün tarihçiler tarafından vurgulana gelmiştir:

“Tâ Vilk-oğlu kızı gelmeyince Sultan Bayezid sohbet ve işret neydüğin [sohbet ü işret nidüğin] bilmedi. Hiç şarâb içmezlerdi. Ve şarâb sohbeti olmaz idi. Osman ve Orhan ve Murad Han [Hünkar] zamanında hamr içmezlerdi[şarap içilmezdi]. Anlar dahi ulemeden utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. Ve ol zaman ulemaları sözlerin geçürürlerdi. Âl-i Osmân’dan bir günâh ve bir cürüm sâdır olsa am men’ iderlerdi. Eğer memnû’ [men’] olmasalar ulemâlar[ol zamanın âlimleri] pâdişâhlardan [anlşardan]kaçarlar yanına [ol padişah katına] varmazlardı. Şimdiki âlimler gibi mansıbdan korkup tek turmazlardı. Ol ki şer’a muhâlifdür elbette men’ idüp sözlerin geçürürlerdi.”²¹

Tabii bu genellemelerin ne derecede gerçeği yansıttığı bir başka konudur. Hiç şüphesiz burada bir “altın çağ” imgesinin boyutları vardır. Dinine, diyanetine bağlı, içki içmeyen, bilim adamlarının sözlerine itibar eden hükümdarlar söz konusudur. Dönemin bilginleri de mansıp kaygısı taşımadan doğru bildiklerini söyleyen, şeriata aykırı bir şey varsa bunu çekinmeden ifade eden erdemli şahsiyetler olunca işlerin düzgün gitmesi teminat altına alınmış olmaktadır. Bu satırlardan sonra gelen manzum kısımda ise eskiden mala bakmayana âlimlerin aksine dünya malına tamah eden, makam ve mansıp peşinde koşan sözde alimler

21 Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği(1299-1512)*, s. 36. . Köşeli parantez içindeki farklı ifadeler F. Giese neşrini hazırlayan Nihat Azamat’ın yayınladığı versiyondan alınmıştır. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman-F. Giese Neşri-*, haz. Nihat Azamat, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992. Son cümle Giese-Azamat neşrinde şöyle: “Ulemâ ol zamânlarda müfsid değillerdi, şimdiki ulemâlar gibi. Ehl-i mansıp olup pâdişah kapısına üşerler, onlar şer’a muhalif nesne olsa elbetde sözlerin geçürürlerdi.” s. 31.

sert bir şekilde eleştirilir. Utanmadan peygamberin varisi olduklarını söyleyen bu gibilerin rehberinin “İblis-i lâ’in” olduğu ifade edilir:

“İlimden kimde ki var idi eser/Ol zamanda mala itmezdi nazar

Kim bilürdi yoğ idi anda beka/ Âhiretde olur kişiye ol saka

N’oldı şimdi ilmi da’vî eyleyen/ Ya hakîmem deyüben söz söyleyen

Kim olupdur hırsa câmi pâymâl/ Karnı toymaz dirdüğünce genç ü mâl

....

Bu kamu hâl ile gösterüp riyâ/ Vâris-i peygamberem dir bi-hayâ”²²

Daha sonra eski zamanlarda âlimlerin mansıp elde etmek için çalışmadıkları, kadılık peşinde koşmak bir yana bu işin öbür dünyadaki sorumluluğunu düşünüp görev almaktan kaçtıkları, şimdiki zamanda (II. Bayezid devri) ise kadılık için insanların kavga ettiği, hak edip etmemeye bakılmadığı üzerinde duruluyor ve Osmanlıların “saf” düzeninin bozulmasının başlangıcı şu şekilde açıklanıyor:

Ol zamanda kadılığa bir dânişmendi, medreselerden talebi derlerdi. Bir kadılık nice zaman mahlûl dururdu. Bir mahal dânişmend bulunınca değmesi kadılığa râzı olmazlardı. Kadılık cehennemden bir hasır yeridir dirler idi. Kadılıktan kaçarlardı. Bu acebdür ki, şimdiki zamanda kadılık için eger elinden gelse kılıç çeküp birbirin kırarlar idi. Andan girü şimdiki zamanda istihkaka bakılmaz. Bir câhil bir uluya nice zaman hizmet ider. Dahi dilek ider, bir kadılığı alivür. Eğer adın yazup virsen okumayamazlar. Şimdiki zamanda kadılara yetişdik kim bir hüccet hâcet olıcak ben yazu yazmazam, bir kişi olsa ki yazsa dir. Şol sûretlü olan bi’l-İllâhi kadılığa hükm-i şer’a lâiyk midur? Vay ol iklimi kim şimdiki zamanda dânişmend dirilenler kadı olup, hükm-i şer’at icrâ ide. İlerü zamanda kadılığa bir dânişmend taleb idüp bulurlardı. Şimdiki zamandaki yeni dilekçiler bulup dilek itdürüp [atdurup], gelüp beğler ve kadıaskerler kapusına gür gür dökülüp [kör kör üşerler. Dökülüp] hor u hakir olup mülâzemet itmezlerdi. Heman kim Osman beğlerine Acem ve Karamanlular musâhib oldı. Osman beğleri dahi dürlü dürlü günâhlara mürtekib oldılar. Kaçan kim Çenderlü Kara Halil ve Karamanî Türk Rüstem, bu ikisi ulular ve âlimler idi. Heman kim onlar Osman beğlerine geldiler. Dürlü dürlü hîle ile âlemi toldurdılar. Andan evvel hesap defter bilmezlerdi. Anlar te’lif itdiler. Akça yığıp hazîne itmek anlardan kaldı. Sonın hiç fıkır itmediler. Koyup gideceğin anmadılar.”²³

²² *age.*, s. 36-37.

²³ Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği(1299-1512)*, s. 37-38. Krş. Azamat (haz.), s. 33.

Kadılığın cehennemde bir yer olduğu bilinciyle danışmendlerin değmesinin kadılığa razı olmadığı, “şimdiki zamanda” ise kadılığa talip olanların elden gelse birbirlerine kılıç çekeceği, yüksek rütbeli birine bir süre hizmet eden bir kişinin dilekte bulunduktan sonra kadı olduğu belirtilir. Bu şekilde kadı olanların birisi adını yazıp eline verse bile okuyamadıkları, bir iş için kadı hücceti gerekse “ben yazı yazamam” dedikleri, böyle kişilerin kesinlikle şeriatın gereklerini yerine getiremeyecekleri vurgulanır. Bu işlerin bozulmasının Osmanlı beylerine Acem ve Karamanlıların danışman olmasıyla başladığını iddia eden yazar bu çerçevede Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Türk Rüstem isimlerini zikreder. Dönemlerinde yüksek rütbeli ve bilgin olan bu kişilerin Osmanlı beylerini ifsat ettiği, dünyayı hile ile doldurduğu ifade edildikten sonra sarf edilen cümle ilginçtir:” *Andan evvel hisab defter bilmezlerdi. Anlar te’lif ütdiler. Akça yağup hazîne itmek anlardan kaldı.*” Burada açıkça bürokrasi, maliye ve hazine kurumlaşması tenkit ediliyor. Adeta “doğal bir nizam”ın bozulduğu ima ve ifade ediliyor. Nüfusun ve vergilerin kayıt altına alınması, devlet hazinesine vergiler yoluyla para toplanması bu “doğal nizam”ın ihlali, yani “saf ve temiz” toplum yaşantısının bozulması olarak görülüyor.

Daha sonra ise Kapıkulu sistemi eleştiriliyor ve Çandarlı Halil Paşa oğlu Ali Paşa’nın vezirliği döneminde “*fisk u fücür*”un arttığı, iç oğlanlarına mansıplar verildiği belirtiliyor; halbuki “*andan ilerü [o devirden önce] kadîmler var idi. Kîşi yâlleri idi. Cümle mansıb anlarun idi. Azl idüp birine dahi virmezlerdi. Eğer bir sipahi ölse mansıbın oğluna virürlerdi. Ve eğer oğlu kalmayup kızı veya avratı kalsa zelil olmasun diyü anları bir kula virürlerdi. Ol ölenin timârın bile virürlerdi. İç oğlanına rağbet etmek Ali Paşa’dan kaldı.*” Yani, önceki devirlerde “kadim”ler, köklü aile ve kişiler vardı, bütün mansıplar onlara verilirdi. Azledilmezler, öseler makam veya dirlikleri oğullarına verilirdi. Ölen tımarlının oğlu yoksa karısı ve kızı sıkıntı çekmesin diye bir kişi ile evlendirilir, tımarı da karısı veya kızı ile birlikte o kişiye verilirdi. Halbuki şimdi mansıplar köle ve devşirme kökenli iç oğlanlarına veriliyor. Burada kul sisteminin açık bir eleştirisi söz konusudur. Bu da, XV. Yüzyılda Osmanlı yüksek tabakası içinde “Türk” kökenlilerle “kul-devşirme” kökenliler arasında bir çekişme ve rekabetin yaşandığının yansımalarından birisidir ve bu haliyle, İbn Haldun’un tavırlar nazariyesindeki ikinci aşamaya, yani hükümdarın kendi soy ve akrabalarını iktidardan uzaklaştırıp köle ve kul kökenlileri istihdam etmeye başladığı döneme tekabül eder.

Çandarlı Ali Paşa zamanında iç oğlanına rağbet edildiği gibi beylerin yanına gelip onlara yaranmak için şeriata aykırı hükümler veren danışmendler çoğalmıştır. Yeni akçe kestirip eski akçe ile ticareti yasaklamak da bu devirden kalmadır. Beylerin

mizacına göre hüküm veren bu kişiler Allah'ın buyruğunu ve peygamberin sözünü terk ettiler, Osmanoğullarını da ifsat ettiler:

“Âl-i Osman bir sulb [sağlam, manen güçlü] kavm idi. Anlar ki geldiler dürlü dürlü hileler başlayup *takvâyı götürdiler, fetvaya başladılar.*”²⁴(a.b.ç.)

Yani artık bir iş yapılırken Allah korkusu, kılı kırk yarmak, kul hakkına riayet gibi kaygılar bir yana bırakılmış bunun yerine meseleler şeklen ele alınıp tevîl yoluyla fetvalar verilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde kadınların fesadı da ortaya çıkınca Yıldırım'ın onları toplayıp yakarmak için emir dahi verdiği ama bir Arap musahibin delaletiyle affedildikleri de naklediliyor.²⁵ Oruç'a göre “Yıldırım Han bir hışm-nâk, tîz-nefslü kimseydi. Hışm idüp hükm itdi kim, ne kadar kadılar varışa hep getürdi. Yigirmiden ziyâde kadıları hükm idüp Yenişehir'de bir eve koydılar habs itdiler. Sonra girü hükm itdü kim, ne kadar kadı varışa habs olunmuş. Ol habs olunan kadıları eviyile bile oda urun, yakuñ didi. Cebrî hükm itdi. Veziri Ali Paşa âciz kaldı. (...) Zîrâ kim bilürdi pâdişâhı, ki gazabı oldukda kimesne söz söylemezdi.”²⁶

Bu hikâye, devlet idaresinde liyakat, kanun, kayırmacılık, tabasbus vb. hususların örnek bir anlatımı olarak okunabilir. Bayezid'in huzurunda serbestçe konuşan, ağza alınmayacak sözleri rahatça sarf etmesine izin verilen bu maskarayı Ali Paşa çağırarak kadınların kurtarılması için çare sorar. Bunun üzerine Arap hemen bir fistan ile börk giyip Yıldırım Han'ın önüne gelir. Hikayenin sonrası şöyledir:

“Andan pâdişâh aydur: “Ey Arab! Bu gün çevük düşmişsin. Arab aydur: “Sultanumdan bir dilek eylerin”. Pâdişâh ne dilersen dile. Arab aydur: “Beni Konstantiniye'ye elçiliğe gönder.” Pâdişâh aydur: “Anda neylersin?” didi. Arab aydur: “Varayın tekvurdan kırk elli keşiş dileyeyin” didi. Pâdişâh aydur: “Keşiş n'eylersin?” didi. Arab aydur: “Kadıları kiralum yerine keşişleri kadı idelüm.”. Pâdişâh aydur: “Keşişleri kadı ideceğüme kullarum itsem-e”. Arab ayıtdı. “Kadılığa okumış gerekdür”. Pâdişâh aydur: “Ya bu kadılar okumış mıdır?”. Arab aydur: “Okumayan kadı mı olur” didi. Pâdişâh aydur: “Çün okumışlardur, niçün okudukların tutmazlar?” didi.

24 Öztürk, Anonim, s. 39.

25 Yıldırım Bayezid'a yönelik eleştirilerin dönemin şartlarında, yeni bir devlet yapılanması ve Ankara Savaşının yenilgiyle sonuçlanması çerçevesinde ayrıntılı olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Feridun Emecen, “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları*, C 48, sayı 48, 2016, s. 67-92.

26 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 34. Anonim'de Yıldırım Han'ın “katı gazab pâdişâh” olduğu ve “Bir sehelce suçdan ötürü nice kişileri helâk” ettiği belirtilir. (Öztürk, s. 39)

Biraz fikr itdi. Ali Paşa'yı kığırttı. Ayıtdı: "İy Ali! Bu kadılar okumuş mıdır?" Ali Paşa aydur: "Belî Sultanum, okumuşlardır. Pâdişâh aydur: "Çün bunlar okumuşlardır, niçün okudukların tutmazlar?" Ali Paşa aydur: "Bu kadıların cihetleri yokdur. Anun için böyle iderler" didi. Ali Paşa, sultanum bunlara düşelik [döşelik] gerekdür didi. Pâdişâh aydur: "İmdi bunlara bir düşelik bul" didi. Ali Paşa vardı her kişi ki ola [öle], bin akçasında yigirmi beş akçasın kadıya resm kıldı. Ve her mektûbda iki akça resm kodı. Kadılara bu âdet ol zamandan kaldı. Bu bid'atı Ali Paşa kodı. Vardı kadıları âzâd eyledi."²⁷

Arap (Habeş) musahip Padişaha kadılığın kolay olmadığını, kadıların okumuş kimseler olması gerektiğini anlatmış olur. Burada kadıların maaşları olmadığından yolsuzluk yaptığı, bunu önlemek için Ali Paşa'nın ölen kişilerin terekesinden kadılara (1000 akçede 25 akçe) *resm-i kismet* ihdas ettiği anlaşılmaktadır.²⁸

Anonim'deki bu anlatı, İbn Haldun'un Mukaddime'sinde de rastladığımız belirli bir evrensel bakış açısını açıkça ortaya koyuyor. Saf ve temiz bir düzenin dış müdahale veya bid'atlarla bozulması... Şarap ve işret bilmeyen Osmanlı hükümdarının Sırp bir prenses yüzünden şarap içmeye başlaması, defter ve hesap bilmeyen Osmanlıların İran ve Karaman'dan gelen bürokratların teşvikiyle ülkeyi kayıt altına alması, nesebi belirli ailelere mensup tımarlı askeri yerine iç oğlanların ön plana çıkması, hakiki bilgi sahipleri yerine para ve mal peşinde koşanların kadılık makamına gelmesi bu yeni durumun sonuçlarıdır. Ahlâkî boyut bir yana burada eleştirilen aslında Osmanlı Beyliğinin devlete geçişi çerçevesinde yapılan

27 Öztürk, Anonim, s. 39-41; Azamat, Anonim, s. 34-36. Yıldırım zamanında Çandarlı, Kara Rüstem ve Ali Paşa ile ilgili bu kısımlar Oruç Beğ'de de hemen hemen aynı şekilde mevcuttur. Bkz. *Oruç Beğ Tarihi*, s. 33-35.

28 Âşıkpaşazâde ve Neşri'deki versiyon kısmen kısaltılmıştır ama özü itibariyle aynıdır. Osmanoğullarından bahisle; "Bunlar bir sadık soydur. Hiç bunlardan nâmeşru bir hareket vâki olmamış idi..." şeklinde başlayan hikâyenin sonunda Padişah Arab'a "ya bir Arab, hâl nice olsa gerekir?" diye sorar; Arab da "Paşalar bilür anların hallarını" deyince Ali Paşa ile geçen konuşma zikredilir. Âşıkpaşazade, (Yavuz-Saraç neşri) s. 342-343, (Atsız neşri, s. 138-139). ; Neşri (yay. Öztürk), s. 152-154. Bu hikâyede bahsedilen husus, Emir Taharten üzerine yaptığı seferden sonra Bursa'ya gelmesi akabinde yaptıklarının anlatıldığı yerde, Yıldırım Bayezid'in adil bir hükümdar olduğu vurgusu ile Şükrullah tarafından şöyle ifade edilir: "Yeniden adalet gösterdi. Kadıların topladı. Onların kıyıcıklarından soruşturdu. Taaddiden, şeriate aykırılıktan, rişvetten özge nesne bulmadı. Kimden şeriate aykırı nesne almışlarsa ödenmesini buyudru. Onlara terbiyesini verdi. Azli gerekeni azletti..." (Şükrullah, *Behcetü'ttevärih*, çev. Çiftçiöğlü Nihal Atsız, (Osmanlı Tarihleri I), İstanbul, 1949), s. 57). Şükrullah, Anonim ve Oruç'un aksine, Bayezid'i, beğlerin ve sultanların göreneği olan kötü işlerden kaçınan, şeriate aykırı eğlence, çalgı ve benzerlerini bırakıp bilginler ve şeyhlerle arkadaşlık eden bir hükümdar olarak yansıtır (aynı yer). Malum olduğu üzere bu eser Fatih devrine ait olup, Ahmedî hariç bizim burada kullandığımız eserlerden daha eski tarihlidir.

düzenlemelerdir. Kayıt tutmayan, ülkenin vergi kaynaklarını saymayan, dirliklerin babadan oğula geçtiği basit beylik yapısı idealize edilirken, karmaşıklaşan ve yeni unsurlara yer veren “yeni düzen” kadimden bir sapma ve dolayısıyla bozulma olarak takdim edilmektedir.

Sultan Bayezid’in “Laz kızı” (Sırp Prensesi) ile evlenmesi ve kadırlarla ilgili hikâye dolayısıyla Âşıkpaşazade de Ali Paşa’yı sorumlu tutar ve sert bir şekilde eleştirir:

“Bayezid Han sohbet esbâbın Laz kızı elinden öğrendi. Ali Paşa mu’avenetiyyen şarab ve kebab meclisi kuruldu.

Nazım

Şarâb u hem kebab meclis kuruldu/Kâfir kızı gelip kadeh sürüldü

Ali Paşa dedi hanum anı gör/Ki ne meclis bu sohbetde olundu

Şarab içmeğine Han Bayazıdun/Ali Paşa kâfir kızı bulundu

Buna dek Âl-i Osman içmediler/Nola Osman kâfirlerin çok olundu.”

Öte yandan, Arap musahip ve kadılar hikayesinin sonunda da Ali Paşa Âşıkpaşazâde’nin eleştirilerinin odağındadır:

“Elhâsılı Âl-i Osmanun günah etmesine sebep Ali Paşa olmuş idi. Zira anun yanına hile eder Acem danışmendleri çok gelürler idi.

Latîfe: Danışmend kim azsa ışık olur. Işık kim azsa şeytan olur.”²⁹

Bu satırlardan önceki nazımda da danışmendlerin hilelerine ve bilhassa da sofi olan danışmendlerin düzdükleri tuzaklara değinilir. Burada, tarikatlara giren danışmendlerin daha da tehlikeli oldukları ve Hanın ülkesinde hile ve düzenler kurdukları ifade edilir. Kısacası, Yıldırım Bayezid devrindeki bozukluklar, kâfir kızına, vezire ve onun istihdam ettiği Acem danışmentlere fatura edilir.

Kadim düzenin bozulmasına dair esaslı bir tenkit, Âşıkpaşazâde tarafından Fatih devrinde yapılan vakıf ve mülklere yönelik meşhur malî islahat çerçevesinde Rum Mehmed Paşa ve Nişancı Mehmed Paşa gibi vezirlere yöneltilmiştir. Onun Osman Gazi’nin sade hayatını ve bıraktığı mirasın mütevazılığını vurgulaması³⁰, İnalçık’ın isabetle belirttiği gibi Fatih’in hazineyi doldurmak için aldığı sert malî tedbirlere

29 Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s. 138-139 (63. Bab). (Yavuz-Saraç neşri, 62. Bab, s. 341-343)

30 Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s. 115 (Yavuz-Saraç neşri, s. 307).

karşı tepkisinin ifadesidir.³¹ Âşıkpaşazâde, bir kafirin oğlu olarak vasıflandırdığı ve İstanbul'un imar ve inşası sürecinde şehre yeni gelenlerin itirazı üzerine kaldırılan ve evlerin mülk olarak değil kira karşılığı tahsis edildiği mukataa usulünü yeniden vaz' ederek Müslümanların şehri imar etmelerini engellemekle suçladığı³² Rum Mehmed Paşa'yı ayrıca ulema ve fukaraya verilen yardımları kestiği, Yakup Paşa'yı ise Yahudileri devlet işlerine karıştırdığı için eleştirmektedir.³³

Âşıkpaşazâde, Nişancı Karamanlı Mehmed Paşa için de şunları yazmaktadır:

“Allahın kullarının malına ve kanına ve ırzına tama’ etmiş idi. Ve her ne kadar kim Padişahun vilâyetinde şer’-i Muhammediyidi ve vakf idi ve mülk idi, cemi’sini bozdı(...) Osman Gazinün zamanında verilmiş yerler var idi re’âyânun elinde. Tasarruf ede gelmiş idi. Eben ‘an cedd su erlerine hizmet edegelmişler idi. Bu nişancı ol kanunu bozdı. Tekrar bunlardan dapu aldı.”

Âşıkpaşazâde'nin Fatih devri uygulamalarına yönelttiği eleştiriler, İstanbul'un fethiyle gelen yeni aşamada menfaatleri haleldar olan grupların duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Yeni düzen, eski güzel günlerin önde gelenlerini arka plana itmiş, kadimden beri uygulanan güzel adetleri ortadan kaldırmıştır.

Bu örnekler, Osmanlı Devletinin beylikten devlete geçiş sürecinde rol oynamış zümrelere mensup veya onlara yakın kişilerin Fatih Sultan Mehmed devrinde ulaşılan merkezîyetçi imparatorluk yapısı karşısında çıkarlarına hanel geldiğini, beyliğin kuruluş dönemlerin idealleştirilmesinin salt ahlâkî veya dinî sebeplere irca edilemeyeceğini gösteriyor.

Sonuç

İlk Osmanlı kroniklerine baktığımızda, gerek Anonim-Oruç Beğ çizgisinde gerekse Aşıkpaşazâde-Neşri hattında Osman ve Orhan'ın sade, mütevazı yaşantılarının idealize edildiği anlaşılmaktadır. Oğuz soylu bu hükümdarların halk ile iç içe olduğu, mal ve dünya hevesinden uzak, taht hırsıyla kardeşlerine kıymayan kişiler oldukları anlatılır. Özellikle, kardeş katli meselesinde, hükümdarların taht için kardeşlerini öldürmelerinin yol açtığı tepkiler bu metinlere yansımıştır. Yine padişahların iştret meclisleri ve şarap içmelerinin tasvip edilmediği ve bu adetlerin,

31 H. İnalçık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, der. O.Özel-M.Öz, Ankara 2005, 2. Bs. , s. 131.

32 Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s. 193. Burada Rum Mehmed Paşa'yı babasının dostlarının kıskırttığı ve şehrin mamur değil harap olmasını istedikleri, zira ancak bu sayede Türklerin burada kalmayacağı ve şehrin kendi “tayfa”larına kalacağını söyledikleri naklediliyor.

33 Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s. 243-245.

tabir caizse, “dış güçler”den kaynaklandığı da göze çarpan temalardandır. Geçmişin yüceltilmesinde, kronik yazarlarının mensup oldukları zümrelerin Fatih devrinde yapılan bazı uygulamalardan duydukları rahatsızlıkların izleri rahatça görülmektedir. Böylece, “kurucu ataların çizdikleri yoldan ayrılma”nın yol açtığı “bozulmalar” teması belirginleşir. Ezcümle, geçmişin yüceltilmesi aslında, tarih boyunca, “hâl”den şikâyetçi olanların başvurduğu bir nevi çıkış yoludur.

Kaynaklar

Ahmedî, “Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman”, haz. Çiftçiöğlü N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.

Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman-F. Giese Neşri-*, haz. Nihat Azamat, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi-Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç, Gökkuşbu, İstanbul 2007.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, “Tevârîh-i Âl-i Osman”, yay. haz. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.

Burke, Peter “Rönesans’ta ‘Altın Çağ’ Anlayışları”, *Kanuni ve Çağ-Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Emecen, Feridun, “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları*, C 48, sayı 48, 2016, s. 67-92.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, 3. Bs.

Fodor, Pal, “Ahmedi’s Dastan as a Source of Early Ottoman History”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 38, No. 1/2 (1984), pp. 41-54

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, C I, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul, 1988.

İnalcık, Halil, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı”, *Söğüt’ten İstanbul’a- Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000 (3. Bs. 2015), s. 119-145.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, Türkçe çeviri: *Söğüt’ten İstanbul’a- Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000 (3. Bs. 2015)

Lowry, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul 2010.

Ménage, Victor L., “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri” Türkçe çeviri: *Söğüt’ten İstanbul’a- Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000 (3. Bs. 2015)

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul 2008.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, C I.

Necdet Öztürk (Haz.), *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Necdet Öztürk (Haz.), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1288-1502]*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Ocak, Ahmet Yaşar, “16. Yüzyıl Anadolu’sunda Mesihyanik Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989-Tebliğler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 817-825.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-7. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, 4. Bs. [1. Bs. 1998].

Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde-Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yay., İstanbul, 2017, 7. Bs.

Şükrullah, “Behcetüttevârih”, çev. Çiftçiöğlü Nihal Atsız, (*Osmanlı Tarihleri I*), İstanbul, 1949.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig-Çeviri*, .çev. Reşit Rahmeti Arat, 7. Bs. TTK Yay, Ankara, 1998[1. Bs. 1959]Reşit Edip -Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayık*, Rahmeti Arat(haz.), Türk Dil Kurumu yayınları, 3. baskı [1. baskı, 1951], Ankara, 2006.

